

Szegedi szobrárt szemlélve

RECRUDESCUNT INCLYTAE GENTIS HUNGARIAE VULNERA — olvasom a szobor talapzatába aranyozott betűkkel bevéssett, oly sokszor emlegetett és idézett híres szavakat, melyeket modern-magyarul így szoktak — szerintem pontatlanul — idézni: „Felszakadtak a nemes magyar nemzet sebei.” Rákóczinak a világ népeihez intézett híres manifesztuma kezdődik ezekkel a szavakkal. A kiáltvány barokkosan pompázatos eredeti címe egyúttal az okmány tartalmát és célját is előlegezi: „A' méltóságos fejedelem felső-vadászi Rákóczi Ferencz kegyelmes urunk által nemzetünknek s édes hazánknak a' német nemzet kegyetlen uralkodása alatt lett, halhatlan meg-nyomorittatásáruil, maga méltóságos személyének nagy méltatlan szenvedésérül és az Ausztriai Ház erőszakoskodása alól való fel-szabadulásáért fogott magyar fegyvernek ártatlanságáruil az egész keresztény világnak eleibe adatott Manifestum, Köztudománytétel, melly elsőben deák, mostan pedig magyar nyelven újonnan közönségessé tétetett. Nyomtattatott 1704. esztendőben.”

A szöveg talapzatán olvasható néhány szó nem egészen hiteles, de ez nem nagy hiba, általában is szokihagyással idézik ezt a híres szöveget. Holott Ráday Pál, a fejedelem kancelláriusa, diplomáciájának igazgatója, a legelső magyar újságíró és újságszerkesztő, máig egyik legkiválóbb propagandistánk és publicistánk jól tudott latinul s az ő eredeti fogalmazványában a kiáltvány így kezdődik: „Recrudescunt diutina inclytae” stb., az ő fordításában magyarul pedig így hangzik: „Meg-ujjulnak a ditsősséges magyar nemzetnek régi sebei” — ami pontosabb fordítás, mint az újabban elterjedt, de hát bajom nekem nem a bevéssett szöveggel van, inkább magával a szoborral.

A szobor Szegeden, az Aradi vértanúk terén áll, és II. Rákóczi Ferencet ábrázolja. Természetesen lovon, jobbában buzogányt tart, baljával a kantárszárát fogja; pár évvel ezelőtt a fejedelem könyökének hajlásába egy gerlepár fészket rakott, mintha azért tartaná a szobor úgy a karját, hogy fészekül szolgáljon oktalan és buta madárkáknek. Rákóczi daliás tartással ül a lovon, lovának farka oly dúsan, bodrosan, súlyosan zuhog alá, ahogyan azt a konvencionális hősi lovasszobrokon szokás, — nyilvánvaló, hogy az a hatalmas fark a szobor egyenlő súlyelosztását szolgálja inkább, mint a valóságot. A fejedelem öltözeke is csupa konvenció; azok a páncélzatok a történelmi nagyság, a lovagi múlt kötelező rekvizitumai, s bármely zsoldos hadvezér alakjára ráhúzhatók — csak épp a mi fejedelmünk vállán és karján hatnak idegenül. Az én szememben legalábbis. Ha nem ülne azon a páncélos törzsön a Mányoki-festmény után közmert Rákóczi-fej, a kétoldalt leomló hajjal, a jellegzetesen pödrott bajusszal, a „névtelen zsoldos tábornok” szobra is lehetne.

Úgy tudom, a közízlés elfogadja, sőt szépnek tartja a szobrot, én — mondom — nem vagyok vele kibékülve. Az én Rákóczim más. Nem ennyire ridegen és dermedten retorikus, hanem közvetlenebb, majd azt mondanám: emberibb. Bonyolultan emberibb. Népi. Ezen a szobron a ló a főszereplő, a szobrász abba dolgozta bele inkább tudását, meg az érzelmeit, bár abba is romantikus bombasztikusan. Bőbeszédűen — keveset mondón. Csupán egy mozdulat tetszik a lóban: ahogy a jobb lábát felkapva tartja. Ez a lábtartás nem a lépés vagy a meghökölés mozdulata, a ló kapálni szokott így az első lábával. S a néphagyomány úgy tartja, volt egy lova Rákóczinak, még a nevét is tudja (Páva), amelyik olyan okos volt, hogy csata előtt a jobb első lábával kidobogta, kikapálta, hány ezer az ellenség. Nem tudom, ismerte-e a szobrász ezt a bűvölően, megejtően szép népi hiedelmet — ez a lábmozdulat tetszik nekem, mert erre a hiedelemre emlékeztet. Egyébként az a ló nem

igazán szobor, hanem inkább konvencionális „csatamén”, a ló hátán ülő Rákóczi pedig szobor — s nem Rákóczi.

De hát mit várjunk a Rákóczit vagy a Rákóczi kort felidéző szobrászattól, emlékműterméstől, hiszen az elmúlt idők közfelfogása éppilyet várt a kuruc korról. Retorikát, lódingos-kacagányos romantikát, búsongó tárogatóhangot, villámként cikázó kurucokat, és persze buta, beijedt, megugrasztott, gyáva labancokat. Ne is emlegessük a töménytelenül elburjázott szépirodalmi selejtet, csak a legnemesebbek köréből hozzak egyetlen példát annak illusztrálására, miképp szivárgott fel még oda is a hamisság, ahol az igazság fénylése vakítja amúgy a tekintetünket. A számra kéne ütnöm inkább, mint hogy kimondjam Arany János nevét, pedig, hogy a példa igazán villámló legyen, ki kell mondani. *Rákócziné* című versében Sarolta Amália Hessen-Rheinfels-i hercegnő, Rákóczi könnyelmű, léha életű feleségét olyan kurucosan harcos magyar asszonykának jellemzi, aki inkább a bécsi rab-ságot választja, de nem beszéli rá férjét a békekötésre. — „Császárod — mondja a háta mögött leselkedő cseh kémnek — *ha / Ilyet akar, / Magyar nőre ne bizza.*” Mármost a békeszerző küldetést. A császár valójában azért engedte — küldte — Bécsből férjéhez Sarolta Amáliát, hogy személyes ráhatással, asszonyi varázsával bírja rá férjét a Rákóczit megalázó, békefeltételek elfogadására. A „ráhatás” nem sikerült, Rákócziné — pedig mellette maradhatott volna — elhagyta férjét. Hogy miért? Mert nem akarta férje palotájában megszülni azt a gyereket, akit már Bécsből magában hozott. Nem Bécsbe, hanem Karlsbadba utazott, ahonnan a felügyeletével megbízott katonatiszt segítségével kalandosan Szászországba menekült. Nem a férjéhez. Férje — a hír hallatán így írt neki: „... az udvar több úti levelet is küldött Fenségednek s egyedül Fenségedtől függött, hogy már régebben is felkeressen engem. De az e fölötti ítélezést felfüggesztem, mert bármilyen okból történt is, az mindig csak jó, ha kikerül a németek kezéből, akikhez egyáltalán nem az én tanácsom vezetett vissza. Különösen nem, ha tudtam volna, hogy teherben van. Miután ezt előttem el akarta titkolni, adjon számot, kérem, mindenben, Istennek gyermeke haláláért, akinek életét — ha akarta volna — megmenthette volna. Minthogy mindez már megtörtént, nincs rá orvosság.” Rideg, méltóságteljes és a teljes elhidegülés hangulatában íródott levélben ilyesmik vannak: „különösen arra kérem, változtassa meg életmódját és ne tegyen úgy, mintha csak önmagáért akarna élni... Örizzék-e kérem némely nemes uracskák társaságától, akik mindig visszaéltek Fenséged természetes jóságával és csak arra voltak jók, hogy becsapják Fenségedet. Tartsa őket szolgálóknak, de ne a ház urainak...” — stb. Ilyen „magyar asszonyka” volt Rákócziné, kiről Arany a verset írta. De hát ezt csak mellékesen — térjünk vissza a szoborhoz.

*

Könyvet írok arról a korról. Nem merném regénynek mondani, hiszen élő és ismert személyek, köztük Rákóczi, Esze Tamás, aztán a debreceni szenátus, meg a város főbírája, Dobozi István szerepel majd benne, — inkább olyanféle történelmi tudósításnak nevezném, amelyben minden mondatot tények, naplók, emlékiratok, krónikák hitelesítenek. Én magam a műfaji meghatározással nem bíbelődöm: a történelmi regény amúgy is válságba került műfaja körüli esztétikai vitát, homályt, zűrzavart én megoldani, megvilágosítani nem tudom, ha tudnám sem akarnám. Viszont, a már könyvet írok, melynek egyik főszereplője az, akit a szobor formáz, számot kell vetnem a kuruc korhoz fűződő irodalmi előzményekkel, az elszakadás és elidegenülés szándékával. Azt a dübörgően, retorikusan páncélozott konvencióból megalkotott szobrot egy megmerevedett kurucromantika jelképéül fogva fel, nyilván az lesz a dolgom, hogy a szoborból ki kell bujtanom az elrejtett embert, le kell róla vetkőztetnem az elidegenítő páncélt — azt hiszem, világos amit mondok.

A következő kérdés: ha ez a szándékom — embernek s nem szobornak láttatni hősiemet —, akkor ebbe nyilván az is belefér, hogy leléptetem arról a pompás paripáról, arról a magas talapzatról s ezt a tájékozottabb olvasó, hozzászokván a történelmi hősök deheroizálásának divatos módszeréhez, nem is venné túlságosan rossz

néven. De hát ez egyáltalán nem szándékom: Rákóczi hős volt, hős az szó klaszszikus értelmében — megemelt talapat illik alá. És politikus volt, nemzeti, sőt nemzetközi méreteiben gondolkodó államférfi volt; nem traktálhatom az olvasót mellékes szálak hurkolgatásával, egy félresikerült házasság intimitásaival, pletyka-szintű „megtárgyalásával”, holott — ezeregy példa van rá — az olvasó azért igen hálás szokott lenni. Sőt mi több, maga Rákóczi is tisztában volt a közvélemény pletykaéhségével, különösképpen, ha kiemelkedő személyiség, például az ő és felesége intim ügyeiről van szó. Amikor arra kéri feleségét, hogy változtasson életmódján, megindokolja, miért kéri ezt: „... hogy ebben az országban megőrizzük az általam kormányzott népek szeretetét és tiszteletét, amit óhatatlanul elveszítenénk, ha Fenséged továbbra is barátságot mutat azok iránt, akiket ez nem illet meg, és tartózkodó azokkal szemben, akik iránt barátságot kellene éreznie... Tudja, hogy nem vagyok féltékeny természetű, de azt is tudja, hogy bizonyos kellemetlen dolgok, amelyek csak egyesek képzeletében élnek, éppoly károsak lehetnek a tisztességre, mint azok, amelyeknek alapja van, ha az egész közvélemény elhiszi azokat”.

Most látom csak, hogy miközben azt akarom bizonygatni, hogy mi nem érdekel a fejedelem ábrázolásában — tudniillik a pletyka, az ágyjelenetek, meg a többi divatos izgalomkeltő irodalmi elem — aközben sikerült máris egy erőteljes vonást húzni a fejedelem emberi arcképén: őt sem igen érdekelte magánéletének elromlott-sága, feleségének feslettsége, nem a féltékenységtől hisztériákban kielégülő férfiak módján viselkedett, hanem méltóságát, férfias öntudatát, elhivatottságát mélységesen átérezve, azzal törődött, az volt neki ennél is, mindennél fontosabb, hogy „... az országban megőrizzük az általam kormányzott népek szeretetét és tiszteletét...”. És ezt ugyanaz a fiatal férfi írta, aki alig pár évvel ezelőtt még nem sokat törődött a népek szeretetével és tiszteletével, sokkal inkább szerelmi ügyekkel, léha időtöltésekkel, udvari gáláns kalandokkal, pletykákkal volt elfoglalva. Ugyanaz a Rákóczi volna ez? S ha igen — mi forgatta át szinte ellenkező irányúra benne az érzelmek, eszmék, a tudat meghatározó irányvonalait? A jellem, ahogy véglegesre kialakul, ez érdekel.

Felnőtté válásáig tulajdonképpen annyi és oly ellentétes pedagógiai hatás érte, hogy gyermeki lelke ennyiféle „ellenszel” hatására akár teljesen és végletesen el is torzulhatott volna. Akaratgyenge, minden hatásra ide-oda bókólok, egyéniség nélküli bábbá is „fejlődhetett” volna. Vagy ha valami határozott, karakteres egyéniség bontakozott volna — minthogy ki is bontakozott — e sokféleségből, ez lehetett volna akár pontosan az ellenkezője is annak az egyéniségnek, amelyet az utókor végül is a megvalósult, véglegesen kiépült jellemben tisztel. Meglehetősen hányatott gyerek-és ifjúkori életrajzi adatai közt szemelgessünk most — hiszen közismert fordulatokról van szó — csupán ebből a — mondjuk — pedagógiai nézőpontból.

Pár hónapos csecsemő, amikor apja — ez a gyenge akaratú, könnyen befolyásolható, elkényelmesedett férfi, aki fölött a szigorú erkölcsű, szinte matriarchai hatalommal élő Báthory Zsófia intézkedett — I. Rákóczi Ferenc meghalt. Azután neveltetése fölött a hajthatatlan akaratú nagymama, Báthory Zsófia; és anyja Zrínyi Ilona vetélkedtek — természetesen a zsarnok, Zrínyi-gyűlölő, „vesztett katolika”, féltetlenül császárhű Báthory Zsófia akarata érvényesült a nevelésben. Nem pedig az apjának, Zrínyi Péternek kivégeztetése, János testvérének letartóztatása, két lánytestvérének kolostorba vonulása után szinte támasz nélkül maradt, császárgyűlölő Zrínyi Ilonáé.

Véglegesen csak a nagymama halála után vehette át fiacskája nevelését az anya, de akkor meg fellángolt a Thököly-féle kurucmozgalom. A kezdeti villámsikerek után — és hatására is — Zrínyi Ilona férjhez ment a „kuruekirályhoz”, ehhez a már fiatal korában nagyívó, hányaveti, erőszakos, korlátlanul nagyvérű férfihoz, aki a kisfiúhoz természetesen a maga módján közeledett, ha egyáltalán közeledett. Szeretetlenül, ridegen bánt vele, magával hurcolta a táborokba, hadd szokják hozzá a vitézi élethez. A gyerekekhez fűződő „apai” viszonyára jellemző, hogy a kisfiút kilencéves korában tusképpen a török udvarhoz akarta küldeni — a minél hathatós-

sabb török katonai segítséget biztosítandó. Az anya, Zrínyi Ilona azonban ezt a valóban mostoha, örült tervet megakadályozta. Ha ez a terv megvalósul, ma nem állna a mondott helyen Rákóczi szobra, hiszen Thököly mozgalma ettől kezdve gyorsan elhanyaglott, s ha a gyerek épp akkor török földön van, élete fogytáig ott is maradt volna, hiszen hamarost Thököly is oda kényszerült, nyilván vele ment volna ottelevő gyermeke után az anya is — de ezt a valóban dermesztő alternatívát ne is emlegessük.

Thököly kiszorul Törökországba — soha sem látta többé nevelt fiát — Zrínyi Ilona pedig beszorul a munkácsi várba, két gyerekével, Juliannával és Ferenczel együtt. Tízéves a kisfiú, amikor megkezdődik a vár ostroma, s tizenkét éves, amikor kénytelenségből megnyílnak a várkapuk, hogy a feladott várba a császáriak bevonulhassanak. Az a két esztendő — ott kell a titkot keresni. A gyerek ilyenkor a legfogékonyabb s az a két esztendő — minden két esztendőknél csodálatosabb.

Fegyverzajos, lőporfüstös, várvédős, kalandos, izgalmas, pompás élet. Édesanyja — a világon a legbátrabb, a legszebb, a legdicsebb édesanyja — kezét fogva sétálni a bástyákon, miközben a vár alatt ágyúk buffannak, övele beszélgetni magyarok dicsőségéről, kuruc álmokról, labancok gonoszságáról. Hallgatni a két tudós nevelő, Kőrösi György meg Badinyi János okításait, melyekből a gyerek mohón hallja, hogy ő micsoda vérből származott, s hogy ha tízéves is, született fejedelem, népének örökös fejedelme; s amikor Ilona napján édesanyja elé áll, bár nevelői vezeték kezét a formára, igaz lélekből mondja a maga költötte verset: „Rabság bilincseit kerülő magyarság — Egy Munkács várába szorult a szabadság — Kit egy Zrínyi szívű tartott meg, asszonyoság”. És az a pompás parádé, a mustra, a szemle, azon a rákövetkező május elsején! Amikor az egyik ostromló sereg elvonulását is, meg a tavasz kezdetét is megünneplendő; a tépett, szikár, fáradt várvédők tisztára kefélték ruházatukat, fényesre csizmaikat, a vár udvarán felsorakoztak, megállt előttük Zrínyi Ilona, mellette a fiúcska, az is lóháton, kezében apró kard, — s a katonák, akik a gyereket kisurunnak szólították, kirántják kardjukat, zúg a vivát, az anya mosolyog, a gyerek arca piros; és amikor letekint a vár alatti völgybe, a Latorca völgyébe, melyben halvány tavaszi ködök úszkálnak, tovább tekint a homályba vesző hegyek felé, a gyerek tudja, hogy ezek a vivatózó katonák az ő katonái, az a smaragdosan zöld völgy az övé, azok a hegyek is mind az övé, és ő fejedelme ennek a népnek, elhivatott és törvényes ura — az a gyerek akkor mit érezhetett? Kevés tízéves kisfiúnak adatott meg a történelemben ekkora élmény, neki megadott, épp gyerekfővel adatott meg, s ha a titkot, a későbbi jellemfejemények rejtett és megsejtett magyarázatát itt keresem, meggyőződésem szerint jó helyen keresem.

Mert ezután egészen másféle évek következtek. A várfeladás után — közismert tények — a császár a maga gyámsága és védnöksége alá vonta a két Rákóczi gyereket, Bécsben mindkettőt elszakították az anyjuktól. A vonakodó, sivalkodó Julianát Kollonics érsek, aki a császár nevében a hivatalos gyámi szerepet betöltötte, a saját kezével cibálta, saját két lábával rugdosta be az Orsolya-szűzek zárdájába, Ferencet pedig zárt kocsiba ültették, elvitték egy csehországi kisvárosba, Neuhausba, természetesen a jezsuiták rendházába. Kollonics azért döntött így, mert ez a vakfegyelemben élő rend értett legjobban a lelkek átfurmálásához. A szemeddel látod valamiről, hogy fekete, de ők addig áltatnak, bódítanak, amíg magad is belátod, hogy az nem fekete, hanem fehér. Jézus katonái? A pápa világi hatalmának mindenekfelett való kiszolgálói. És mint nevelők, még a test tartásának, a szem pillantásának is szabályozói.

Hát még a lelkeké! Az alapító Loyolai Ignác híres regulái valóban, még a szem, a tekintet, az arcvonások feletti uralkodást is bevette törvényei közé. Idézek ezekből a regulákból, hogy láthassuk, miféle hatások érték az ifjú ember bontakozó jellemét. „Ha szükségesnek mutatkozik, fejünket ingassuk kissé ide-oda, de méltóságteljesen. Ha azonban erre nincs szükség, akkor tartasuk egyenesen vagy hajtsuk kissé előre, anélkül, hogy akár jobbra, akár balra fordítanánk.” Aztán: „Szemünket általában mindig süssük le kissé és ne nézelődjunk jobbra-balra.” Újabb regula,

tekintetünk alkalmazásáról: „Ha tekintélyes személyekkel beszélünk, ne nézzünk merőn az arcukba, hanem inkább kissé lejjebb.” Homlokunkról, arcunkról: „Homlokunk ráncolását, s még inkább orrunk fintorítását kerüljük, hogy kifelé nyugalmat mutassunk, amely a belső nyugalomra enged következtetni.” Ajkunkról: „Ajkunkat ne szorítsuk össze, de ne is nyissuk ki túlságosan.” És az összefoglalás: „Egész arcunk inkább vidámságot mutasson, mint szomorúságot vagy más indulatot.”

Nem tudom, de feltételezem — ennyi írói képzeletszabadság megengedhető —, hogy amikor két és fél évig tartó nevelés után Kollonics bíbornok a neuhausi atyáktól átvette az ifjú herceget — ez lett Rákóczi udvari címe —, meg volt elégedve az eredménnyel; a fiatalemberke nem nézett merőn az arcába, hanem inkább kissé lejjebb, nem nézelődött jobbra-balra, homlokát nem ráncolgatta, orrát nem fintorgatta, s az arca inkább vidámságot mutatott mint szomorúságot. A személyiségnek nemcsak külső, hanem a belső „megjelenése”, kondíciója is kiválthatta a bíbornok meglepődését, de hogy a mű teljes legyen, ezután két prágai év következett — a prágai egyetemen tanult, de ott is a jezsuiták rendházában lakott. Prága után meg Bécs, léha, felszínes, fényes, gazdag, udvarközei életmód, közben egy szerelmi viszony, amelyből való kiszakítás végett, Eleonóra császárnő kezdeményezésére utazás Olaszországba; ezekről az évekről ő maga írta, visszaegyintve csupán ezekre az időkre: „... az ifjúság kicsapongásai közben öt évet töltöttem Csehországban, a többit Olaszországban vagy a bécsi udvarban”.

Most már mintha kész és befejezett lett volna a mű, melyet Kollonics tervezett; az ifjú hercegből éppoly léha, örömmek, udvarlásnak, pletykának élő udvaronc lett, amilyen tucatjával nyüzsgött, hajlongott, szépelgett Európa egyik legfényesebb udvara körül.

És a jellem, onnan nézve, az udvar felől? Persze, éber gyanúval nézve, kémeikkel figyeltetve, hiszen mégiscsak nemzetközi érvényű békeszerződés — az öreg, nagyemlékű I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel 1645-ben kötött béke — szerint örökös fejedelem ez a könnyelmű, dúsgazdag ifjonc, véreben Habsburg-ellenes ösök — Rákócziak, Zrínyiek, Frangepánok, Báthoryak gyanús vére sűrűsödik — vagy a jelek szerint inkább hígul — egybe; vajon mi telik ki tőle? Minden jel arra mutat, hogy semmi vész: az ifjú herceg tettei, megnyilvánulásai, jövődő életét formáló elhatározásai tökéletesen megfelelnek a császári udvar kívánalmainak. Íme a legfontosabbak, a legmeggyőzőbbek:

Alig tizenyolc éves, amikor találkozik egy bájos, sudár növésű, kissé élveteg pillantású hercegkisasszonnyal, a már említett Sarolta Amáliával. A heves fiatalember szerelembe esik, a szerelemből gyors házasság, ami az udvarnak is tetsző lépés, hiszen az ifjú Rákócziné közeli rokona a császár feleségének. Rákóczi tehát házassága révén rokoni kapcsolatba kerül a császári családdal. Atyafi lett.

Aminék familiárisan kellemes — onnan nézve kellemes — megnyilvánulása, hogy midőn a házasság második évében, 1696 tavaszán átragyogja a fiatalok házasságát a családi öröm, megszületik az első gyermek, egy fiú, a boldog apa a császár iránti hódolatos tisztelet jeléül Lipótnak keresztelteti a picit és csak második névként kapja a Rákóczi családban hagyományos György nevet.

De ami a Rákóczi mellé kémeiket állító udvari főket, s magát a császárt is mindennél jobban megnyugtatja: Rákóczi viselkedése a tokajhegyaljai parasztzendülés idején. Magyarországi birtokain tartja éppen fényes udvarát, élvezi gazdagsága, ifjúsága minden örömét — legkedvesebb időtöltése: vadászat lóháton, viharos vágta a mezőkön —, amikor híre jön a nagy felzúdulásnak: Tokaji Ferkó és Szalontai György vezetésével az öreg kurucok, Thököly egykori katonái, meg az újabban összeverődött éhesek, ridegek, szegénylegények, a jelentőségüket veszített várakból kenyér nélkül szélnek eresztett lézengő katonák összeszerveződtek, egyetlen éjszaka rohammal két várat vettek be, Patakot és Tokajt. Thököly emlékét emlegetve indult a felkelés, de a régi vezért a török diplomácia erre az apró tűzre-füstre nem engedheti ki Magyarországra — új után kellett nézni. Persze, hogy a közelben élő ifjú Rákóczi jutott eszükbe. Vadászat közben egy jobbagya mondta el

„neki, hogy a felkelők őt szemelték ki vezérüknek, több se kellett a „fejedelemnek” — fogta magát, családját, udvarát összecsomagoltatta, kocsikra rakta, lóhalálában menekült a kurucok elől — Bécsbe. Menekült, ez a helyes kifejezés, előbb a szendrői vár német parancsnokához, aztán az udvar oltalma alá. Sőt, ami mindent betetőzött: felajánlotta magyarországi birtokait valami hasonló értékű német fejedelemségért, nehogy olyasminek a látszatába keveredjen, hogy ő, meg a magyar felkelők... A császár azonban nem fogadta el hű alattvalójának ezt a minden elképzelést meghaladó aulikus felajánlkozását, sőt, valójában hasznosnak tartotta, hogy a többször kipróbált hűségű Rákóczi éppenséggel Magyarországon maradjon, hiszen az udvar itt „több hasznos szolgálatot várhat tőle, mint bárhol máshol”. A hegyaljai zendülést a császári csapatok hamarosan leverték, a felső-magyarországi Rákóczi-birtokok újra zavartalanul szolgálták az ifjú herceget, akinek családját újabb öröm éri: 1700 augusztusában megszületik a második fia, akit a három évvel azelőtt az ősi törvények felrúgásával magyar királlyá választott I. József tiszteletére József névre kereszteltet — a gyerek keresztapája is a legújabb Habsburg-király. Aki különben is személyesen vonzódik a fiatal herceghez, az is őhozá. A kölcsönös nagyrabecsülés és a kölcsönös bizalom meghitt fénye ragyogja be az aulikus családi csendéletet.

*

Hol keressük a titkot, a változás kulcsát? A bibliai csoda esete — az Úr tanítványait eszeveszetten üldöző Saulus megtérésének csodájára gondolok, aki „még fenyegetéstől és öldökléstől lihegve” megy a damaszkuszi úton, „nagy hirtelen fény sugárza őt körül a mennyből”, Saulus földre esik, szózatot hall: „Saul, Saul, mit kergetsz engem?” Saulus a fénytől megvakulva kérdi: „Kicsoda vagy, Uram?” Mire a válasz: „Én vagyok Jézus, a kit te kergetsz: néhéz néked az ösztön ellen rugódoznod.” És Saulus megtér — Paulus lesz belőle —; nos a csoda esete itt nem érvényes, Rákóczinak nem voltak effajta „damaszkuszi” útjai, más magyarázatot kell keresni.

Keressük a jezsuitáknál? Valahol ott, hogy nevelésük túlságosan is jól sikerült, pedagógiájuk eredménye túllendült önmaga követelményeinek szintjén: neveltjük mindvégig teljes ifjúkorában el tudta rejteni igazi érzelmeit — egy életrajzírója pontosan ezt állítja —, tehát lesütött szemmel, kissé meghajtott fejjel, homlokráncolás, orrfintorgatás nélkül, vidámságot mutató orcával járt-kelt a világban? S miközben a már ismert módon mulatta idejét, belül forrt, zengett a lelke, s minden porcikájával készült a nagy történelmi küldetésre — felkelő jobbágycok élén, félig meztelen, bandákba verődött koszos, retkes lábú, feltehetőleg tetveik miatt álmukban vakarózó tolvajok, hegyi szökevények, „zöldvárban” bujkáló egykori elvadult kurucfelkelők élén betörni Magyarországra, lázadást kelteni a császári uralom ellen, fegyveres harcok árán kivívni Magyarország eltapodott szabadságát? Évekig így alakoskodni? Jezsuita módon titkolt érzelmekkel élni egy olyan ifjú életet, ahogyan ő alakította ki gondosan, előrelátóan a saját szűkebb világát? Képtelen feltevés. A jezsuitáktól megszabadulva, hercegi állapotának kívánalmai szerint szervezte meg saját magyarországi udvartartását, Munkácztól a vihnyezi fürdőkhöz át a Bécs közelében levő Rohonczi jó néhány várát, kastélyát rendezte be tartós ottéléssre, hogy egyikből a másikba vonulva, vadászatva, olykor Bécsbe rándulva, élje az emberi lét végső határáig a dúsgazdag magyar főnemes udvarközei, néptől távoli életét. Rákóczi erre készült — s nem pedig féltetlen felkelők vezérletére. Sátrakban való fázós, reszketős dudorgásokra.

Emlegették a lázadó fellépés magyarázataként a vér szavát. Leggyakrabban épp ezt emlegették. Vagyis hogy egy varázsütéses pillanatban — mint amikor a frissen domesztikált házörző eb, meghallván az őserdőből a farkasosók éjszakai üvöltését, fájdalmasan felvonít — eszébe jutott, kiktől származik ő, s hogy neki kötelessége fringadni a lehullott zászlót, csak azért is felfordítani az országot az ősök, Rákócziak, Zrínyiek, Báthoryak nevében, műüket folytatva. De ez a feltevés annyira a biológiai determináció körébe vág, hogy történelmileg, társadalmilag teljesen hiteltelen

feltevés. Ha ez igaz volna, ha a dolgok így mennének, ha Nubia párduca nem szülhet nyúlfiat, mit kezdjünk méltó apák méltatlan fiaival, akik csak úgy nyüzsgönek történelmünkben, Corvin Jánostól Petőfi Zoltánig, Kossuth Ferencet és magának Rákóczinak tulajdon fiait nem is emlegetve. Ha majd később valóban felidézi ősei — leginkább I. Rákóczi György — fejedelmi példáját, ezt nem a vérség jogának elismertetéséért, hanem a nagy ős által kivívott nemzeti jogok helyreállításának indokaként teszi, s amikor a nemzet jogait helyreállítandó, megkezdi a fegyveres harcot, a *Recrudescunt*-ban a közjogi és társadalmi sérelmeket sorolja elő, mert számára ezek a fontosak, nem pedig az öröklött dinasztikus vérségi követelmények.

Mindezzel persze nem azt állítom, mintha a származástudat nem volna határozottan meghúzott vonás Rákóczi jellemében. Sőt! Éppen ebből táplálkozik majd a hajthatatlan fejedelmi hivatás érzete, a méltóságörző, tiszteletet követelő öntudata; levelezésének stílusában, kiterjedt diplomáciai törekvéseiben, udvartartásának méltóságos színvonalában egyaránt megnyilvánul ez a szinte királyi stíluskövetelmény. Továbbmenve: tudós kutatók megállapítják róla — vallásbeli dolgokban tanúsított türelmességét indokolandó —, hogy vallási nézeteiben már korán fellelhetők az *eleve elrendelés* egyes elemei, holott a predesztináció nem katolikus, hanem éppen séggel protestáns hitelv, nos, szerintem itt egy megfordított logikai sorral állunk szemben: nem a priori elvként fogadta el az eleve elrendelést, hanem fejedelmi származásának tudata, az előlötti medítálás juttatta el annak felismeréséhez, hogy az ő életútja predesztinált út — őt az Örök Igazság kiválasztottként jelölte ki szerepe betöltésére. Így hát az ő udvarellenes fellépése nem valami Thököly-típusú dacos csak azért is lázadás, hanem igenis, saját családi dinasztikus hagyományaiból is táplálkozó fejedelmi fellépés — neki ehhez a nemzet képviselőiben joga van — de hát eddig el is kellett ám ennek a jellemnek jutnia! S miért épp ő jutott el idáig?

*

Magyarázatul kínálkozik — s ez igaz is —, hogy felső-magyarországi birtokain tartózkodva gyakran találkozott Bercsényi Miklós felső-magyarországi főkapitánnyal, ungi főispánnal, Szirmay István nádori ítélőmesterrel, országbíróval, más magyar főurakkal, közjogi méltóságokkal, akik magyarságukban, méltóságukban egyaránt megbántva, döbbsen szemlélték — és Rákóczinak fellobbanó indulattal elmagyarázták —, hogyan rendezkedik be a török kiűzése után ebben a „meghódított” tartományban, az ittlakó népeket bennszülötteként megalázó, gyötrő osztrák hatalom: félredobva az ősi törvényeket, eltörölték a királyválasztást; örökössé tették a Habsburg-ház uralmát; a magyarokat kirekesztik a magasabb katonai rangokból; a magyar főrendek megkérdezése nélkül hoznak országos parancsolatokat; a várakban idegenek parancsolnak; a töröktől elvett területeken nem adják vissza a régi birtokokat a magyaroknak, sőt a koronabirtokokat is elidegenítik, a só árát úgy felelmezték, hogy a nép sótlan kenyeret kénytelen enni, megkettőztették a harmincadvámokat, új, szörnyűségeken szigorú adókat, porciókat vetnek ki; az ország rettentésére felállították az eperjesi véstörvényszéket, ahol patakokban folyt a hazafiak vére; az ősi kiváltságban élő jászokat és kunokat a Német Lovagrend hatalma alá vetették, s egyáltalán oly túrhetetlen viszonyok terjedtek szét az országban, melyeket most már bármely rendben levő magyarság, a főuraktól a szegény póríg, elviselni képtelen. Mindez aztán belekerült — Ráday Pál ékes stílusával — a *Recrudescunt*-ba, többek közt így szólván az írás: „...olly nagy és meszsziére való maradékink által is meg-síratandó romlása következett a hazának, hogy virágzó és ritka gazdagságokkal bővelkedő állapotja után édes hazánknak nem láthatunk egyebet régi bölcsőségünk szines árnyékánál. Nehéz kimondani, hogy a’ szegény kösség ki fogyván minden értékébül, a’ honnan fizethessen, sokféle kétségben esett; bizonyos dolog, hogy némellyeknek török szolgálatytyával könnyíteni állapottyokat, némellyeknek hallatlan példára feleségeket az executoroknak, gyermekeket a’ törököknek zálogba vetni teczett. Oh! Szabad nemzet által el-szenvedhetetlen kegyetlen szolgálat! Hogy lágyabb sorsa vólt az uralkodó hold birodalma (vagyis a török uralma) alatt az

ország népének, most is emlegeti, és hogy az austriaiaknak egy esztendei sarczolatása a' töröknek adott ötvenesztendei fizetéssel felette meg-egyezett, köz irás által meg-bizonnyítatott. Nem is forrott ki az austriaiaknak ez kegyetlen kivánsága, vala-mig az ország minden rendei ellen egyaránt nem kegyetlenkedett."

A sebek felfakadása, főrendek és jobbágsorúak egybehangzó jajpanasza természetesen megdöbbsenhetette a fiatal herceget — nevezzük ezután fejedelemnek, hiszen Lipót császár 1697-ben megerősítette az udvarhú ifjú herceget a Rákóczi Györggyel 1645-ben kötött egyezség jogán a „római szent birodalmi fejedelem" címben —, s ha hozzátesszük, hogy mindeddig külföldön, a magyar viszonyokat nem ismerve, gondtalan, fényűző környezetben forgolódva, ezek az új hazai benyomások valóban lélekrázóan hathattak rá, a főrendek közjogi természetű háborgásait, a sárgi lenyomott nép keserű jajait közvetlenül észelve — fölérezve önmaga fejedelmi elhivatottságára és küldetésére, már csak egy lépés az elhatározásig, majd a cselekvésig. Bercsényi, ez a heves vérű, szarkasztikusan szellemes, gyilkos cinizmusú főúr — én Rákóczi Petúr bánjának mondanám — minden találkozáskor fűtött egyet indulataim, piszkálgatta fejedelmi elhivatottságát, de mire futotta végül is cselekvésből? Akkor még!

Amire az elszigeteltségében eleve gyászos végre ítélt Wesselényi-féle főúri összeesküvésből futotta. Ügyetlen, céltalan, naiv lépésre: levelet írt XIV. Lajos francia királynak, a Habsburgok potenciális ellenfelének. A levélben felajánlotta szolgálátát, a magyar nemzet elszántságát, ennek a már Wesselényiéket, Thökölyt is rászédő, felültető, számítón ösztönző s végül is cserbenhagyó távoli uralkodónak, támogatást kért egy majdan megindítandó magyarországi mozgalomhoz, amely — előre sejtve a spanyol trón miatti minden bizonnyal fellobbanó fegyveres konfliktust — keleten leköthetné az osztrák ház fegyvereit. Ebben az elképzelésben volt némi realitás — legalábbis a francia érdek szempontjából —, de az a mozzanat, ahogy a levelet a megbízott kezébe adja az „összeesküvő" fejedelem! Az ember a fejéhez kap: pontosan a „személye mellé beosztott" kémnek adja át a levelet, a kém persze azonnal leadja a császári udvarnak, a dolog kitudódik, Bercsényi Lengyelországba menekül, Rákóczit — Szirmayt is — elfogják, Eperjesen, Kassán át a bécsújhelyi börtönbe viszik, abba a börtönbe, melynek udvarán nagyapjának, Zrínyi Péternek épp egy ilyen korlátoltan ügyetlen összeesküvés megtorlásaként a fejét levágták.

Itt akár véget is érhetne ez a dráma, s végkifejlete akár logikusnak is mondható, hiszen az udvár Rákóczi számára pontosan ilyen véget várt és tervezett. Ha már nem sikerült belőle szerzetest faragni, aki szent önzetlenséggel az egyházra hagyja óriás vagyonát, bár lenne belőle rajtakapható összeesküvő, akinek birtokai elkönfiskálhatók, sőt akár feje is leüthető. És itt felbukkan egy gondolat: Rákóczi már korábban is óvakodott a provokátoroktól, beugratóktól — körül volt véve ilyenekkel —, vajon nem gondolt-e ilyesmire a bécsújhelyi börtön töprengésre elég időt adó magányában? Vagyis hogy ő valami udvari maffia cselszövésének lett az áldozata: beugratták ebbe a szerepbe s más menekvés nincs, mint mindent végiggon-dolva, ártatlanságát, kijátszottságát hangoztatva kegyelmet kérni a császártól magától. Út ugyanis erre is nyílt volna előtte, nemcsak a szigorú bírói ítélet felé. Ott a példa, a Szirmayé: ez a főúri összeesküvőtárs szánya-bánva tettét, kegyelmet nyert, s amikor kiszabadult, meg is maradt a császár hűségén, sőt, a császár nevében ő tárgyal majd fegyverszünetről, békéről a kuruc diplomatákkal, magával Rákóczival, — hűségét az udvar bárói ranggal és a bukás után Rákóczi-birtokkal honorálta.

Igen — a börtön! Ott valóban és érdemes lehet kereskedni, ha a jellemre mért ütéspróbák szikraképét vizsgálni akarjuk. Igen, itt is, a börtönben is épül a jellem, itt is alakul a lázadó fejedelem; a börtön — mennyi példa van rá — intézményes tanfolyam lehet akár a továbbzüllés, akár a „megjavulás" útján, most már érdemes volna akár statisztikai számvetéssel is ellenőrizni, hogy vajon a közönséges bűnöző-kön mennyiben ront vagy javít ez a sajátságosan morális célú megtorló intézmény, de még inkább azt, hogy vajon a politikai okokból, valamely büntetendő eszme szolgálataért börtönbe vetettek mennyiben „javulnak" meg vagy „vadulnak" tovább

— még elszántabban lépén ki a börtönkapun, újjárendezett harci terepként pillantva át a világot, melyet a hatalom akár újabb börtönnel, bitóval is oltalmaz a szabaduló ellen. Rákóczi — mint köztudott — az akkor még valóban szerelmes és rajongóan áldozatkész fiatal felesége segítségével szökött meg a börtönből. Sarolta Amália itt is asszonyi varázsát „dobta be” a szoknyapeccér, nagyvérű börtönparancsnok „ellen”, meg is nyerte az ügynek, le is ütötték érte a kapitány fejét. De Rákóczi számára még most is adott a választás lehetősége: az ottmaradással enyhíthetett volna helyzetén, a szökéssel — bár cellája asztalán hagyott levelében ártatlanságát hangoztatta — elismerte az ellene támasztott vádak erejét: volt mit maga mögött hagynia.

*

Ha most röviden áttekintjük a jellem eddigi ívelését, egy jól felismerhető, szerencseszámba vehető jellegzetességet találunk. Ugyanis mindegyik pályaszakaszban ott volt az alternatíva, a választás lehetősége, a pályamódosításra minden fordulóponton alkalom adódott. — Jóllehet ezt bármely emberi sors fordulópontjairól elmondhatjuk — mégiscsak más a fejedelem, és más a jobbagy döntési képességének a határa. Rákóczi esetében ez a majdnem-korláttalanság azzal a szerencsével járt, hogy mielőtt egy-egy életrendszere megszilárdulhatott, megcsontosodhatott, véglegessé szerveződhetett volna, új életrendszer lépett a régi helyébe — alkalmassá vált ezáltal maga a jellem a továbbformálódásra, az újhoz való alkalmazkodásra, képlékennyé és alkalmassá válva új eszmék és eszmények befogadására. Mélységekben és magasságokban — szellemi és érzelmi rétegekre gondolok — egyaránt megmártózva egyúttal alkalmassá vált a „magasépítkezésre”, minthogy tudjuk: minél magasabb az épület, annál mélyebben kell kezdeni az alapvetést. Még mindig az alternatíváknál — és a szerencsés konstellációknál tartva — a majdan előnkbe lépő fejedelmi jellem épülésére azért is szerencsések voltak ezek az előzmények, mert külföldön nevelkedve és élve, elszigetelődve a nyomorúságos magyar belviszonyoktól, nem nyűgözték őt sem személyes elfogultságok, sem hiú és terméketlen békétlenkedésre ösztönző rendi-nemesi Petúr báni indulatok; valóban fejedelmi magasságból tudott széttekinteni a hazán, a haza állapotán.

Bármily paradox állítás, szerintem — a végeredményt tekintve — az is szerencsés előzménynek tekinthető, hogy épp a jezsuiták nevelték, alkalmat nyerve ezáltal arra, hogy megismerje, s megismerve meggyűlölje azt a szellem- és érzelemnyűgöző pedagógiát és álcás világmagyarázatot, filozófiát. Mert végül is ő, a jezsuiták neveltje úzte ki később az országból a jezsuita rendet; ő, a máskülönbben mélyégesen pietista katolikus. Nem csoda, sőt a jellem szerves fejlődésének logikus következtése, hogy épp ez a katolikus hittel őszintén és mélyen azonosult szellem tudott még a hitbeli elfogultságokon is túlelni — ne feledjük, hogy az ellenreformáció legdühödtebb évtizedei tombolnak az osztrák uralom által egyáltalán elérhető és uralom alá vehető magyarországi területeken és lelkeken! —, az ily módon előkészített, megmunkált személyiség a vallási türelmességnek Európában szinte példátlan példáját tudta produkálni, mire nézve talán apró, de jellemző példa, hogy a szabadságharc indulásakor Debrecen alatt, a kálvinista város „árnyékában”, a sámsoni táborban olyan imát írt — Rákóczi szeretett imát írni különböző alkalmakra —, amelyet bármely hitfelekezeti katonája elmondhatott lelkiismeretének, religiójának bármily módon való sérelme nélkül. Ez a nyitott jellem, mert végül is meg kell találni a megfelelő jelzőt, ez a minden alternatívára előkészített jellem az eszmék akkori dühödt zűrzavarában el tudott jutni a janzenizmusig, addig a hitbeli filozófiai áramlatig, amelyet „felmelegített kálvinizmusnak” neveztek el az ellene fenekedő katolikus franciák.

S ha mindez igaz, ugyanakkor, bármily meglepő, az is igaz, hogy ebbe a vallási türelmességbe „befért” az is, hogy mindezek ellenére sem volt hajlandó visszaadni a reformátusoknak azt a sárospataki kollégiumot, amelyet pedig a sokszor emlegetett dicső ős, I. Rákóczi György, a református hit bajnoka, meg a felesége Lorántffy

Zsuzsanna adott és tartott fenn ennek a felekezetnek, de amelyet a már rekatolizált dühödten bigott katolika nagymama, Báthory Zsófia kobzott el a reformátusságtól. Ám eljutott odáig, hogy ez a kényen nevelkedett, udvari fényektől elkápráztatott dúsgazdag főúr, párszáz koszos, tetves, fegyvertelen, félmeztelen, ég alatt háló, erdőkben lappangó, siralmas életű jobbágy élén, néhány szekéren átdöcögjön a Beszkideken, hogy fejedelmi méltóságának teljes tudatában felforgassa a már-már békélésre hajló országot — együtt fázzon, dudorogjon ezzel a népséggel a mezőn, hitvány sátrak alatt: minden régít a háta mögé dobjon és minden kockázatot vállaljon. Olyan újakat kezdjen, amelyek sorsának, jelleme fejlődésének előzményeiből — ha felületesen és más oldalról nézzük — nem következethetők.

Ám itt van egy újabb jellemfejlődési jellegzetesség — bökkenő! Az előbb a sorslogikát, egyoldalúan mérlegelve a szerencsés előzményeket, azért soroltuk elő, hogy a jellemformálódás útját megérthessük, ám teljesen jogos egy ellenvetés: de hiszen ugyanebből a sorselőzményből egy teljesen másfajta jellem is felreveződhetett volna. Úgy van, ahogy mondom: egy teljesen másfajta jellem. Hol van hát a titok, a kulcs, a magyarázat? Megleljük-e végre? Hiszen annyit meditáltunk már, hogy azt hihetnénk, kezünkben van a magyarázat: miért döntött úgy később a fejedelem, ahogyan döntött. Ezt a közbevetést azért kellett most tenni, mert most minden eddiginél másabb, újabb fordulat és élethelyzet következnek: a börtönbeli szökés után eszeveszett vágta Felső-Magyarországon át ki Lengyelországba. Kétségkívül radikális szakítás ez mindennel, ami eddig volt. Családi étellel, birtokok feletti uralommal, vágatás az ismeretlen sors elé: mi vár rá Lengyelországban, ebben a nemzetközi érdekekkel szétszabdalt, akkoriban önmagát is tébolyogva kereső, zavaros életű országban? Tudjuk, mi várt rá: a francia király „Danckán” át kézbesített pénzbeli támogatása, és egy heves lobogású szerelem, a férjén teljes asszonyi hatalommal uralkodó lengyel hercegnő parázsló öle. Mi kell még ahhoz, hogy egy huszonöt éves fiatalember belevesse magát a kalandba, szerelmese kastélyában főúri téltlenségben, szinte otthoni életmódját — de sokféle hazai gondtól megszabadulva — folytassa, lemondva amúgy is kilátástalanná vált összeesküvői terveiről, az összeomlott ambíciókra rálegyintve, „Magyarországon kívül is van élet” — felkiáltással ismételten átrendezze életét, a francia király pénzén élvezze a nyugalom és szerelem örömeit. Íme egy újabb, teljesen reális alternatíva. Lehetséges alternatíva. De van ebben az ifjú hercegen valami csakugyan eleve elrendeltség — ő ezt nem teheti. Sorsának szigorú vonala más irányba mutat, így majd egy teljesen képtelen megoldásba torkolljék, de nem valami fatalista végzettségűség diktátuma következtében, hanem egy szuverén elme tudatos döntése által. Igen — személyes döntésről van szó — és már közeledik a pillanat, amikor a szemünk előtt kialakult jellem felzúsztatja igazi tartalmát, s meglátjuk magát a végeredményt.

1703 áprilisában egy közelebről meg nem határozható napon három tagú küldöttség felkutatja a hadimérnöknek álcázott Rákóczit a brezáni kastélyban, s amikor beszédéről ráismernek, könnyező szemmel, örömtől zokogva a fejedelem lábai elé borulnak, szakadozott beszéddel üdvözlik. „Azután baltát kérnek és elhasítva botjukat, melyet paraszt módra kezükben tartottak, előadják a küldetésükről szóló levelet: a nép községenként csoportokba verődik, utánam epekedik és bennem reménykedik”, — ahogy ő maga írta. Ez még azonban nem az igazi, a beteljesült pillanat. Pap Mihály, Bige János, meg a harmadik, az orosz pap ekkor még üres kézzel megy haza, Rákóczy még tartja magát az oktalan kuruc hagyományhoz — amely persze más egyéb, elevenen való elrothadásra ítélt emigrációnak is közös átka —: külföldi hatalmak, ez esetben a francia udvar segélycsapataiban bizik inkább, mint ezekben a hazai rongyosokban. Ám közeledik a tavasz, a hadrakelésre alkalmas jó idő, „azok” odaát a hegyekben, erdőkben türelmetlenül bocsátják útnak a második küldöttséget, amelyik húsvét táján érkezik Rákóczihoz: „a föld népe kész, csak feje legyen” — hozzák a hírt, hogy már több ezren állnak fegyverben, a határon gyülekezve várják a fejedelem intését. De Rákóczy még mindig habozik, hiszi is, nem is, amit ezek a vad tekintetű népi delegátusok mondanak, elküldi hát Bercsényi egyik

emberét, Barvinszky Gált, fiatal Ung megyei nemes, győződjön meg a magyarországi állapotokról. Barvinszky Gál két hónapig járta Rákóczi birtokait, a felső-magyarországi falvakat s a Tiszántúlt, s amikor útjáról visszaérkezett, „alig tudta elmondani a szeretetnek és az örömmek azokat a jeleit, amelyekkel mindenütt fogadták; s hogy ennek következtében csak parancsokat és zászlókat kell küldeni és ez a fej nélküli sokaság hadsereggé alakul, mert egy része, amelyik nem tudta már elszenvedni nyomorát és nem tudta kívárni a segítség késlekedését, visszavonult a hegyekbe, ahol parancsaimra vár”.

Barvinszky azonban nem egyedül érkezett: Esze Tamás, a fejedelem tarpai örökös jobbágya is vele jön. És itt a pillanat, az igazi, 1703. május 6-án, amelyre a megalázott, üldözött nép várt és amire a jellem készülődött: a fejedelem a saját örökös jobbágya előtt megesküszik, hogy a benne bízókat soha el nem hagyja. Odaadja ennek az üldözött, hatóságok elől bujkáló, sólopással, marhaorzással vádolt erdei bujdosónak a maga felséges kezével aláírott üzenetet, a Pátenst, amelyben felkelésre szólít „... minden igazi, hazaszerető és edes országunknak dicsőséges szabadságot óhajtó, egyházi és világi, nemes és nemtelen fegyverviselő és otthonlakó igaz magyart... a képtelenül hatalmaskodó, zaklató, porcióztató, adóztató, nemesi szabadságunkat rongáló, igaz, régi törvényeinket, jussainkat megvető, jószágainkat hatalmasan foglaló s fogyasztó, becsületünket tapodó, sónkat, kenyerünket elvevő, életünkön uralkodó s kegyetlenkedő birodalom ellen”. A küldöttek kezébe adja a zászlókat, melyekre szép arany betűkkel rá van hímzve: „F. R. de F. V. S. R. I. P. pro Deo et Libertate Anno 1703.” Vágyis: Franciscus Rákóczi de Felső-Vadász Sacri Romani imperii (római szent birodalmi herceg) Istenért és a szabadságért 1703. évben.

Felemelően szép és mindent eldöntő gesztus. Mindent eldöntő — mondom —, mert nincs több alternatíva, nincs többé választási lehetőség: az eddigi alternatívákon áthatolt, átbukdácsolt jellem végre megkapta a végleges formát, s úgy látszik, minden törvényszerűen, sorsszerűen, eleve elrendelten ide mutatott, ide, a fejedelem és a jobbágyság közfogságához. De hát mondjam-e, hogy ez a döntés nem valami automatikus fejlődés végállomása: ha eddig is külső erők, történelmi események lökték — vontatták — ide vagy oda (Kollonics lökte a jezsuiták közé, felesége lopta ki a császár börtönéből, hogy csak két effajta külső erőhatásra emlékeztessek), most is valami ilyesmi történt.

Nem hiszem, hogy Rákóczi magamagától elérkezett volna ehhez a döntéshez. Nem, nem hiszem. Ő maga egy lépést nem tett, még Lengyelországban sem tett, hogy közeledjék a magyarországi felkelőkhöz. Bátran kijelenthetjük, lázadó jobbágyságai, öreg, veterán kurucok, erdőkben lappangó szökevények, üldözöttek, a szó igazi értelmében „kiimádkozták”, kikönyörögték brezáni szeretőjének puha fészkéből, ahova úgy belebújt, hogy az első követek csak hosszú bolyongás, kutakodás, ravaszdi kérdészködés után bukkantak rá. És csak a magyar igazság szerinti harmadik alkalommal jelentkező hazai nyomásnak engedve adta át zászlóit — de átadta és ez a lényeg.

Nyomásnak engedett? Helytelen fogalmazás. Nem tartott senki az oldalához lándzsát, visszafelé szegezett kaszát, amikor a pátenst és a zászlókat Esze Tamáséknak átadta. Ő maga döntött így. Egy szuverén személyiség döntése volt ez: fejedelmi döntés. Ő maga döntött úgy, hogy saját jobbágyság kezébe a nemzet iránt hűségesküt tesz, és elindul a nemzet szabadságának kivívására. Nagyon jól tudta, hogy nincs több alternatíva, és hogy szolgálatot vállalt, nem uralkodást: „... régen resolváltam (határoztam) magamat az áldozatra... bennem az a resolúció (elhatározás) az ki szolgálatára az megvetett földnek népi közé kihozott”. Igenis, a maga elhatározása szerint jött ki a megvetett földi nép közé. Igaz, hogy három év múlva azt írta a konstantinápolyi francia nagykövetnek, Ferriol márkinak: „Azt lehet mondani, hogy megfontolás nélkül vettem magam a nép alsó rétegének karjaiba — hadak és pénz nélkül...” — de ezt diplomáciai hatás végett írta: a békekötésre való készségének indokolásaképpen. Inkább az a fontos, hogy valóban oda vetette magát: a nép alsó rétegének karjaiba. Elszántan és a következményekkel igenis számolva.

Érzékeny könnyek közt búcsúzott lengyel barátaitól — legérzékenyebben persze a szerelmes, kövérkés Sieniawska hercegnőtől —, felült egy szekérre, hárra szolgál lovagolt a szekér mellett, kétszáz gyalogos, meg ötven lovas, fegyvertelen, visszazegezett kaszákkal, baltákkal, bunkókkal felfegyverzett, bandákba verődött jobbágy csörtetett körülötte a hegyek oldalában, át a Beszkideken, a nemes magyar nemzet ősi szabadságának kivívására.

*

Itt végződött a jellem fölépülése, itt és így kezdődött a kurucok nyolc évig tartó háborúja. A jellem igenis most már végleges: a nyolcesztendőös küzdelem, majd a számkivetetés keserűséges esztendei ezt a most már nem változó, elveihez, eszméihez konokul és következetesen ragaszkodó, soha többé meg nem változó hűséges és igaz jellemet mutatja fel — de ez már a történettudomány dolga.

Végül is mi legyen szobrával, amelyet e dolgozat elején szemrevételeztünk? Most már, azt hiszem, világos, mi az, amiért nem tetszik nekem. Ez hiányzik belőle; a végső elhatározásnak, a döntésnek az igazi és valós pátosza; az, ahogy Rákóczi a nép karjaiba veti magát, leteszi a hűségesküjét, és ahogy ezt az esküjét élete utolsó percéig, történelmünkben fejedelmektől soha nem tapasztalt módon megtartja. De hát elmondhatja-e ezt egy szobor? Talán akad majd egy hivatott lángelme, aki kőben, bronzban meg tudja ezt fogalmazni. Addig is nézzük, szemléljük s ha úgy tetszik, dicsérjük is a szobrot, mert emlékeztet valakire, kinek emlékére és neve hallatára — Petőfivel szólván — „lángolunk és sírva fakadunk”.

A MÉLTÓSÁGOS FEJEDELEM
FELSŐ-VADASZI

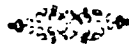
RAKOCZI FERENCZ,
Kegyelmes Urunk által:
Nemzetünknek s' édes Hazánk-
nak a' Német Nemzet kegyetlen Ural-
kodása alatt lett, hallatlan meg-nyomo-
rítatásáru, maga Méltóságos Sze-
mélyének nagy méltatlan
ízenvedeserül,

És

Az *Auszriai* Ház erőszakoskodása
alól való fel szabadulásért fogott Ma-
gyar fegyvernek artatlanságáru, az
egész Keresztýén Világnak
eleibe adatott

MANIFESTUM.
KÖZ TUDOMÁNY TETEL.

Ily elöben Deák, mostan pedig Magyar
Nyelve, újjonnan közönségisé
síetett.

Nyoms. 1704. Eszsend.

II. Rákóczi Ferencz manifestumának
előlapja 1704.